

9-дәріс. Семиотика.

9.1 Символдық коммуникация

9.2 Семиотика – белгілер туралы ғылым

9.3 Синтаксис, семантика, прагматика белгілердің негізгі қатынасы ретінде.

Символдық коммуникация объект немесе оқиға туралы ақпаратты алу үшін сөздерді, әріптерді, белгілерді немесе ұқсас құралдарды пайдалану ретінде анықталады. Мұндай кең анықтамаға бірқатар құрамдас ұғымдар кіреді: коммуникациялардың семантикасы сөздер мен таңбалардың мағынасын көрсетеді; коммуникация синтаксисі қолданылатын белгілер арасындағы қатынасты білдіреді; коммуникациялардың прагматикасы олардың белгілі бір мақсаттарға жетудегі тиімділігі мен тиімділігін ашады.

Рәміздер – құбылыстардың мәні, мағына мен оның бейнесі, бір жағынан сезімдік қабылдаудан тыс идеялар мен шындық заттары мен құбылыстарының сезім мүшелеріне тікелей әсер ету арқылы бейнеленуі арасындағы делдал.

Кейбір ғалымдар белгіні тек өрнек пен форма жағынан бір жақты тұлға ретінде қарастыруға бейім (В.М.Солнцев, А.А.Ветров, т.б.). Австриялық позитивист ғалым Р.Карнап семиотикада логикалық-математикалық бағытты дамытты.

Белгілердің типологиясы әртүрлі негізде құрылады. Белгінің жалпы теориясын түсінуге сәйкес. С.Пирс белгілердің үш түрін ажыратады:

- 1) іс-әрекеті таңбалауыш пен таңбаның нақты ұқсастығына негізделген иконикалық (адам мен адамның өзінің суреті);
- 2) әрекеті таңбалауыш пен таңбаның нақты сабақтастығына негізделетін көрсеткіш (түтін – от көрсеткіші, беттің бозаруы – жайсыздық немесе қорқыныш көрсеткіші),
- 3) және әрекеті таңбалауыш пен таңбаланған арасындағы шартты, белгіленген «келісім бойынша» байланысқа негізделген таңба (бастың иілуі, әдетте, оң жауапты білдіреді, бірақ болгарлар арасында бұл қозғалыс теріс жауапты көрсетеді). Таңба жеке затты немесе затты емес, заттың бір түрін білдіреді.

Ең қарапайым белгі - иконикалық белгі; ол өздігінен ақпаратты жібере алмайды және өткен тәжірибеге жатады. Индекс өзінің табиғаты бойынша қазіргі тәжірибеде бар және ақпаратты жеткізуге қабілетті. Белгілі белгілер де, индекстер де ештеңені дәлелдей алмайды. Тек символдар өздерінің жалпы мағынасына байланысты пайымдауды қалыптастыруға қабілетті және, демек, серіктестің ойы мен мінез-құлқына әсер ете алады, осылайша болашақты бағдарламалайды (әрекет, реакция және т.б.).

Әлеуметтік коммуникацияның ең маңызды қызметі прагматикалық болып табылады. Белгі өзіне ұқсас элементтерге қатысты мазмұнды актуалдандырады және ол мазмұнның қоғамда қалыптасқан (қабылданған, белгілі бір топта түсінікті) интерпретациясын білдіретін жағдайда. Немесе басқаша айтқанда, белгі қарым-қатынас мақсаттарын жүзеге асыру үшін үлкен маңызға ие.

Прага лингвистикалық мектебі белгінің әлеуметтік кондициясы мәселесін теориялық тұрғыдан дамытумен айналысты. Мұнда белгі белгілі бір қауымдастық мүшелерінің арасында делдал қызметін атқаратын және белгілі бір қауымдастық қабылдаған барлық мағыналар жүйесі негізінде ғана түсінуді қамтамасыз ететін әлеуметтік тұлға ретінде қарастырылады. Символдық интеракционизм әлеуметтік мәселелерді олардың символдық бейнесінде зерттейді. Қазіргі ғылымда белгінің әлеуметтік шарттылығы мәселелері гносеологиялық тұрғыдан да, жалпы әдіснамалық тұрғыдан да, негізінен тіл, проза мен поэтика теориясы, өнердің алуан түрлері бойынша зерттеледі.

Әлеуметтанушылар әлеуметтік белгіні затта, сөзде, ым-ишарада, іс-әрекетте немесе бейнеде жүзеге асатын нышан ретінде қарастырады. Әлеуметтік психологияда рәміздерге әр түрлі шартты белгілер жатады, мысалы, эмблемалар, ордендер, белгілер, сақиналар әлеуметтік туралы ақпарат береді. жеке тұлғаның мәртебесі, оның қандай да бір қозғалысқа, ұйымға немесе топқа қатыстылығы туралы. Белгілі бір заттарды немесе заттарды білдіретін сөзден құралған белгі әлеуметтік таңба қызметін атқара алады, ал бұл қызметінде ол. қоғамның әлеуметтік құндылықтарын көрсетеді. Белгінің әртүрлі

қоғамдардағы әлеуметтік түсіндірмесі сәйкес келмеуі мүмкін (мысалы, біздің және американдық қоғамдардағы автомобильді әлеуметтік символ ретінде түсіну).

Әлеуметтік рәміздер коммуниканттардың әлеуметтік мәртебесі немесе әлеуметтік рөлдері туралы «белгі беретін» немесе ақпарат беретін ым-ишара немесе әрекеттер болуы мүмкін. Тіпті саналы түрде саналы емес, қоғам үшін маңызды оқиғалар, мысалы, туу мен өлу сияқты әлеуметтік белгілерге айналады. Адамның күнделікті іс-әрекетінде бостандық, ақиқат, әділдік, ізгілік, сүйіспеншілік сияқты қоғамның ең жоғары әлеуметтік құндылықтары символ ретінде әрекет етеді.

9.2 Семиотика – белгілер туралы ғылым

Семиотика белгінің постулатын ақпаратты бейнелеуге қабілетті материалдық-идеалды формация ретінде алға тартады. Ол белгінің тек мағыналы жағын – оның жалпылама ұғым түрінде берілуін (жақсы – жаман, негізгі – негізгі емес) қарастырады. Ю.С. Степанов семиотиканың қазіргі жағдайын талдай отырып, неліктен «белгі принципі» «айту принципімен» ауыстырылғанын түсіндіреді. Бұл, мысалы, жануарлардың коммуникативті сигналдар жүйесінде немесе жүйеде тек белгілер бар, бірақ мәлімдемелер жоқ жүйелерді ажыратуға мүмкіндік берді.

Бұл сонымен бірге семиотиканы адамдағы қарым-қатынас мәселелеріне жақындатты. Мәселе мынада: мәлімдемені қалай түсіну керек? Мәлімдемелер, мысалы, «бас сүйек пен сүйектер» белгісі немесе міндетті және тыйым салатын жол белгілері немесе «Абайлаңыз!» сөзі сөйлеуде өзекті ме? Әрине, бұл белгілер болжамдық функция деп аталатын және объективті тұрақты компоненттер мен субъективті ауыспалы компоненттерді қамтитын абстракцияланған семиотикалық «ұяшық» ретіндегі мәлімдеменің анықтамасына сәйкес келмейді. Бірінші құрамдас бөліктерге ақпараттың өзі, екіншісі – шындыққа қатынасы, ақпараттың сенімділігін бағалау, коммуникативті қатынас және сөйлеушінің ақпаратқа эмоционалды қатынасы жатады. қоғамды зерттеп, семиотикалық зерттеудің ерекше саласын – тіл мен

әдебиетті вербалды коммуникация жүйесі ретінде оқшаулауға мүмкіндік берді [1][54].

Сөйлеу коммуникациясы ауызша қарым-қатынасқа жатады. Қарым-қатынас сонымен қатар әңгімелесушілер арасында ой, ақпарат және эмоционалдық тәжірибе алмасу процесін білдіреді. Әлеуметтану қарым-қатынасты адам қызметінің әлеуметтік анықталған түрі ретінде қарастырады. Психология ақпарат алмасу мақсатында адамдар арасында байланыс орнату және дамыту процесін зерттейді. Тіл мамандары қарым-қатынас процесін белгілі бір сөйлеу жағдаяттарында тілдің коммуникативтік қызметінің өзектілігі ретінде көрсетеді. Сөйлеу коммуникациясының негізгі элементі - ақпаратты беру және қабылдау процесі жеке және бұқаралық әсер етудің әлеуметтік маңызды нәтижесіне айналу механизмі. Әлеуметтік лингвистикалық аспектіде ең алдымен тілдің бұқаралық әлеуметтік коммуникация жағдайындағы қызмет ету ерекшеліктерін зерттеу қажет.

Мерзімді басылымдардағы (В. Г. Костомаров, А. Л. Швейтцер, В. П. Мұрат және т.б.), радио және телебағдарламалардағы (Т. З. Адамянц, Н. Н. Богомоллова, С. В. Светлана, М. В. Зарва,) баяндау стильдерінің ерекшеліктері. Стильді таңдау сөйлеу тақырыбына да, қарым-қатынас орын алатын жалпы ортаға да байланысты. Бейтарап стиль таныс, күнделікті ортаға, жоғары стиль салтанатты және жоғары жағдайларға тән, ал төменгі стиль - еркін және мейірімді атмосферада жиі қолданылады. Негізгіден басқа тілдік бірліктер қосымша мағыналарды береді:

- а) қарым-қатынас орын алатын өмір саласы туралы (функционалдық және стильдік мағына);
- б) бұл бірліктердің жиі қолданылатын жағдаят түрлері туралы (экспрессивті-стильдік мағына);
- в) осы тіл бірліктерімен белгіленетін құбылыстарды көпшілік алдында бағалау туралы (бағалаушы-стильдік мағына).

Бұқаралық коммуникация жағдайында тілдің әлеуметтік функцияларын анықтайтын әлеуметтік және тілдік факторлардың өзара әрекеттесу механизмдерін анықтауды француз тілінде жазған көрнекті швейцар лингвисті Чарльз Балли қарастырған. Ол стилистиканың негізгі міндеттерінің бірі тілдік құралдардың қарым-қатынас сфералары немесе орталары бойынша таралуын зерттеу және адамдардың әртүрлі күйлері мен сезімдерін білдіретін сөйлеудің әртүрлі эмоционалды бояуларын зерттеу деп санады. Ол тілдің экспрессивті, эмоционалды зарядталған құралдарының үш көзін сипаттады:

а) эмоционалды коннотацияны сипаттау (мысалы, жіңішке сөздің орнына жұқа сөзін қолдану);

ә) әлеуметтік коннотацияға ие болу (мысалы, I'm cover, I'm screwed, жалпы тілдің орнына - мен адасып кеттім тіркестерін қолдану).

9.3 Синтаксис, семантика, прагматика белгілердің негізгі қатынасы ретінде.

Бұқаралық коммуникацияларды зерттеу әдістемесі үшін тіл вариативтілігінің (лингвистикалық, ақпараттық, мазмұндық және коммуникативті) әлеуметтік лингвистикалық өлшемдерінің принциптерін зерттеу және үш бөліктен тұратын өлшем моделін негіздеу өте маңызды [«Мен» - басқа - үшінші (біреу немесе бірдеңе). Сөйлеу нормаларын қалыптастырудағы ақпаратты берудің ауызша арналарының рөлін зерттеу ерекше қызығушылық тудырады. Белгіленген мәселелер бұқаралық коммуникацияның әлеуметтік-коммуникативтік аспектілерімен тікелей байланысты. Бұқаралық коммуникацияның өзіне тән белгілеріне функционалдық бағыттылық пен прагматикамен тығыз байланыс жатады. «Бірінші ерекшелігі коммуникативті процестің ерекшелігімен түсіндіріледі – ойлау лингвистикалық дизайннан, ал тілдік бірліктерден (сөздер, бір сөзден тұратын айтылымдармен және сөз тіркестерімен шатастырмау керек) айырмашылығы коммуникативті бірліктер (айту және дискурс) алдында тұрады. қарым-қатынас процесінде қалыптасады. Коммуникативті процестің бұл ерекшелігімен байланысты екі фазалы, немесе басқа нұсқада үш фазалық қарым-қатынас теориясы: (коммуникативтікке дейінгі) — коммуникативті —

посткоммуникативтік»[2][55]. Фазалар арасындағы шекаралар шартты болып табылады, өйткені ойдың оны білдірудің коммуникативті құралдарымен әрекеттесуі өте күрделі процесс, «ойдың сөзге қатынасы, ең алдымен, зат емес, процесс, бұл қатынас ойдан сөзге және кері қозғалыс .. ой сөзбен айтылмайды, сөзбен жетілдіріледі»[3][56].

Прагматика, Бұқаралық коммуникацияның сипатты белгісі ретінде ол коммуникацияда оның екі негізгі қызметі – өзара әрекеттесу және әсер ету актуалданатындығынан көрінеді. Прагматика – «белгілер мен белгілер жүйесі және оларды пайдаланатын адамдар арасындағы қарым-қатынасты зерттеуге арналған семиотика бөлімі; тілді қолдану теориясы; сөйлейтіндердің тілді қолдануын анықтайтын факторлардың жиынтығы»[4][57]. «Прагматика» терминін ғылыми айналымға Чарльз Морис енгізген. Мәтіндерді адекватты қабылдау және түсіну үшін маңызды болып табылатын прагматикалық қасиеттер мен қатынастар әдетте қарастырылып отырған таңбалар жүйесі арқылы білдірілмейді. Тілдің прагматикалық қасиеттері мен қатынастарын зерттеу таза лингвистикалық және логикалық әдістермен қатар психологияның (әсіресе әлеуметтік психологияның, инженерлік психологияның) және басқа ғылымдардың концептуалды-әдістемелік аппаратын қолдануды қажет етеді.

Тілді түсінудің когерентті теориясын құру прагматика мен семантика арасындағы байланысты анықтауды қажет етеді. Семантика семиотика (сонымен қатар логика) саласы бола отырып, өзара байланысқан ұғымдар кешенін талдаумен айналысады. Семантика тілдік бірліктердің (сөздердің, сөз тіркестерінің) мағынасын зерттейді. Қарастырылып отырған объектілерге қатысты мағына мен мағына мәселесі көтеріледі. Семантика проблемасы: «Осы немесе басқа ұғым (термин), мәлімдеме, пайымдау нені білдіреді?» деген сұрақтарда көрініс табады. Талдау объектісі – белгі, мәтін үзіндісі. Атаудың пәндік мағынасын (денотациясын) табу бұл атау туралы маңызды ақпарат береді, бірақ соған қарамастан, бұл семантикалық мәселелерді

тауыспайды. Пәндік мағына берілген атаумен белгіленген ұғымның ауқымын көрсетеді, бірақ оның мазмұнын түсіндірмейді.

Семиотиканың тағы бір бөлімі синтаксис таңбалық жүйелердің таза құрылымдық қасиеттерін олардың синтаксисі тұрғысынан қарастырады (олардың мағыналары мен таңбалық жүйелердің қызметіне қарамастан. Белгілер құрылымының аталған мағынасын қалыптастыру әліпби арқылы жүзеге асырылады. (әріптер, белгілер жиынтығы), қалыптастыру және түрлендіру ережелері.

Белгілер жүйесін зерттеудің аталған үш деңгейі (прагматика, семантика, синтаксика) таңбалар жүйесінің немесе белгілер жүйесінің қасиеттерін зерттейтін ғылыми теориялар кешенін құрайды, олардың әрқайсысына белгілі бір түрде белгілі бір мағына беріледі. Белгі жүйелерінің мысалдарына табиғи (ауызша) тілдер, жасанды тілдер, аралық тілдер (морзе тілі, басқа кодтық тілдер) жатады. Бейнелеу өнерінің, театрдың, киноның және музыканың тілдері бос таңбалық жүйелер ретінде ұсынылуы мүмкін. Адамдардың танымдық және практикалық іс-әрекеті барысында салынған сыртқы әлемнің белгілі бір фрагменттерінің үлгілері ретінде әртүрлі таңбалық жүйелерді қарастыруға болады.

Жай сөйлем ішіндегі синтаксистік байланыстар сабақтас сөздердің тізбегі ретінде жасалады. Мұндай байланыстар бағыныңқылық пен құрамдық негізде жасалады. Салалас құрмалас сөйлемдер бағыныңқы және құрмаластық белгілеріне қарай қатар немесе тек бір белгі бойынша (салалас, құрмалас сөйлемдер) құрылуы мүмкін. Сөйлемнің екі бағыныңқы мүшелері тепе-теңдікте болғанда біртекті, не бірнеше бағыныңқы байланыстар негізгі элементке қатысты болса, оны өзінше анықтап, біртектес болады.

Коммуникацияның семио-социологиялық концепциясында (коммуникацияда белгілер мен белгілер жүйесін қолдану) «коммуникация» ұғымы «ақпараттық әсер» ұғымымен синоним емес. Сонымен қатар, «субъект-субъект» қарым-қатынасы идеясын жүзеге асыру диалогтық режимдегі қарым-қатынасты, яғни кері байланыстың болуын болжайды. Қарым-қатынас - бұл әлеуметтік

субъектілердің (топтардың, жеке тұлғалардың) өзара байланысы мен өзара әрекетінің әлеуметтік анықталған процесі. Қарым-қатынас процесі негізінен вербальды қарым-қатынас құралдары арқылы жүзеге асырылатын адамдардың танымдық, еңбек және шығармашылық іс-әрекетінің әртүрлі салаларындағы ойлары мен сезімдерімен алмасуды қамтиды. Қарым-қатынастың делдалдық элементтері – идеялар, құндылықтар, ойлар, идеалдар, сезімдер мен көңіл-күй. Қоғамдық құндылықтарды іске асыру материалдық элементтер арқылы да жүзеге асады және осы мағынада материалдық құндылықтар да белгілі бір коммуникация нысандарында делдал болып табылады. Қарым-қатынас процесінде ақпараттың үзінділері ғана берілмейді, сонымен бірге әлеуметтік тәжірибе, өзара әрекеттесетін субъектілердің мәні өзгереді, жеке тұлғаның әлеуметтенуі жүреді.

Қарым-қатынас стилін таңдау өзара әрекеттесетін адамдардың жеке типологиялық мүмкіндіктеріне байланысты. Олардың ішінде адамның қарым-қатынас мүмкіндіктерінің ерекшеліктері, белгілі бір адамдармен және топтармен қарым-қатынасының бар сипаты бар. Қарым-қатынас стильдерінің ішінде шығармашылық-өнімді, достық, қашықтық, басу, іскерлік және т.б. бар. Қарым-қатынаста ауызша сөйлеу және паралингвистикалық ақпараттық жүйе деп аталатын (мимика мен ым-ишара тілі) ерекше маңызға ие. белгілі бір әлеуметтік мағыналар жазылады.

Әдебиеттер:

- [1][54] См.: *Степанов Ю.С.* В мире семиотики // [Семиотика](#). М.: Радуга, 1983. - С. 5-10.
- [2][55] В. П. Конецкая. Социология коммуникации. М., 1997. - С. 216.
- [3][56] Выготский Л. С. Мышление и речь. М.-Л., 1934. С. 264.
- [4][57] Философский энциклопедический словарь. М., 1989. - С. 503.